

ІВАН ФРАНКО І ЗИГМУНД ФРОЙД: АНАЛОГІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Вступ. Запропоноване порівняння буде стосуватися лише окремих аспектів життя і діяльності Івана Франка та Зигмунда Фрейда, а тому не претендує на повноту і, отже, не передбачає якихось остаточних висновків.

Таке зіставлення може бути корисним хоча б тому, що Франко і Фрейд більшу частину свого життя прожили в одній державі – Австро-Угорській імперії. А, отже, проведення будь-яких аналогій (головним чином, з огляду на *масштабність* цих двох осіб) може виявитися цінним джерелом для пізнання контексту наукової і творчої діяльності в Галичині періоду зламу віків. З іншого боку, на основі контрасту зможуть стануть очевидними ті риси творчої біографії Франка, які раніше залишалися не виявленими.

Народження, 1856. Уже не раз зауважувалося, що Франко і Фрейд – однолітки. Вони народилися 1856 року з різницею у три місяці. Один у Фрайбургу (Моравія), інший – в с. Нагуєвичі. Їхні батьки мали однакові імена – Якоб/Яків. Батько Зигмунда (єврей за походженням, торговець шерстю) народився 1815 року в м. Тисмениця, що сьогодні належить до Івано-Франківської області. Мати Фрейда – Амалия - народилася в 1835 році в м. Броди, що на Львівщині [10].

Нагадаю, що батько Франка Яків (Яць), селянин-коваль, народився в 1802 році в с. Нагуєвичі, а мати – Марія – у 1835 році у с. Ясениця-Сільна [1]. Можна зауважити, що матері наших героїв, як і вони самі, були *однолітками*, походили з території сучасної Львівщини, а також були *значно молодшими* за своїх чоловіків (мати Фрейда – на 20 років, а мати Франка – на 33 роки) з тої причини, що у батьків і Фрейда, і Франка це був другий шлюб.

Батьки наших героїв *побралися* в один рік – 1855, а Іван і Зигмунд були в своїх сім'ях *первістками*. Обидва вони були названі на честь своїх *дідів* по батьковій лінії – Іван і Шломо. Слід зазначити, що окрім імені Шломо, Фрейд одержав ім'я Сігізмунд, яке пізніше змінив на Зигмунд [10]. Обидва належали в багатонаціональній Австро-Угорщині до *національних меншин* – один, за власним визначенням, був русином, а інший – євреєм. Обидва також зізнавалися в *нелюбові* до свого оточення. Уже хрестоматійною стала фраза Франка: „Не люблю русинів”. Фрейд з такими ж емоціями ставився до віденців, а його остання праця „Ця людина Мойсей” була названа антисемітською.

Гімназія. Франка і Фрейда чекала гімназія. Фрейд відвідував її в єврейському кварталі Відня під назвою Леопольдштатт, Франко – гімназію Франца-Йосифа I у Дрогобичі. Біографи зазначають, що обидва майбутні генії мали чудову пам'ять, нестримне бажання нових знань, а також книгоманію [2; 10]. Так звану матуру (випускні іспити) вони склали з приблизно однаковими відмінними оцінками (зокрема з латини і німецької) і обидва мали оцінку „добре” з математики.

Університет. По закінченні гімназії наші герої вступають до університету: Фрейд у Віденський на медицину, а Франко – у Львівський на філологію.

Невідомо, як складалася б доля Франка далі. Судячи з його власних устремлінь, найімовірнішою його життєвою метою була професура на Львівському університеті. Однак політичні ув'язнення 1877, 1880 і 1889 років зробили його неблагонадійним в очах влади і фактично зруйнували перспективу наукової кар'єри. Саме напередодні першого ув'язнення, у квітні 1877 року Франко писав: „Я чим далі, тим сильніше приходжу до переконання, що конечно треба добитися певного сильнішого *становища*, поважнішого *імені*, щоби, як що до чого, не так легко смів який-небудь хлистик чіпатися”.

Перші публікації, 1876. На 1876-1877 роки припадають перші публікації Фрейда і Франка. У 1876 році в ж. „Друг” з'являється студентська робота Франка під назвою „Поезія і її становисько в наших времена”. Прикметно те, що уже ця перша праця була теоретичною і мала підзаголовок „студіум естетичне”. У ній юний автор намагається з'ясувати сутність предмета поезії. Мета Франка полягала в тому, щоб визначити „влияние поэзии на умственный развйи чововичества і, наоборот, влияние історії чововичества на развйи поезії в поодиноких

періодах”. На той самий час припадає Фройдове дослідження нервових клітин. Для того часу це була проблема, що безпосередньо пов’язувалася, як пише біограф Фройда, Ернст Джонс, з “природою людини, існуванням Бога і метою життя” [10].

Уже з цих перших публікацій видно, що думка Фройда і Франка рухається в *одному напрямку* – до психології. Тільки Фройд почав від фізіології, а Франко – від поезії.

У 1881 році Фройд одержав ступінь доктора медицини від Віденського Університету. На цей час у нього уже була власна теорія нервової системи, що підсумовувалася в праці „Структура елементів нервової системи”. Франко ж публікує працю „Література, її завдання і найважливіші ціхи”, у якій викладає своє розуміння літератури. До того ж письменник підкріплює своє наукове розуміння природи літератури своїми художніми творами, в яких акцентує не подієву, а психологічну колізію. Зокрема в 1881 році в ж. „Світ” виходить роман „Борислав сміється”.

Закордон, 1885. У 1885-1886 роках Зигмунд Фройд здобуває стипендію для стажування. Він *залишає* Відень і їде до Парижа. Він знайомиться з новим для нього містом, його пам’ятками, а також з відомими лікарями того часу, зокрема з Жан-Марі Шарко, який наводить Зигмунда на думку, що причина душевних розладів криється не в мозку, а в свідомості і є не фізіологічною, а психологічною. У той-таки час Франко теж *залишає* своє місто і їде до Києва. Письменник, як і його віденський одноліток, теж знайомиться з містом та його видатними діячами – Лисенком, Старицьким, Нечуєм-Левицьким, Житецьким.

Одруження, 1886. Цей рік і для Фройда, і для Франка став важливою життєвою віхою. У цей рік кожен із них одружився. Зигмунд – з Мартою Бернайз, молодою дівчиною з-під Гамбурга, а Іван – з київською курсисткою Ольгою Хоружинською. Весілля відбулися на територіях наречених – у Гамбурзі та Києві.

Відень, 1893. Період, у який Франко та Фройд особливо зближуються (і у сенсі дистанції, і у сенсі зацікавлень) є 1893 рік. Саме тоді Франко їде до Відня з метою захисту докторської дисертації під керівництвом професора Ягича, видатного філолога-славіста. Фройд же до цього часу просунувся від фізіології до неврології, опублікувавши на цю тему кілька праць („Про афазію”). Саме в цей період Фройд впритул підходить до усвідомлення і формулювання головних *концептів* своєї майбутньої теорії – “витіснення” and “перенесення”.

У 1896 році, коли помер батько Фройда, вперше з’являється назва „психоаналіз” – техніки лікування душевних розладів. В той час, коли Зигмунд пише свою епохальну працю „Глушення сновидінь” (1898), Іван Франко, ознайомлений у Відні з найновішою психологічною літературою, готує працю, що стала першим великим теоретичним дослідженням в українському літературознавстві – „Із секретів поетичної творчості”. Цікаво те, що у Відні 1893 року Франко і Фройд, окрім того, що ходили одними вулицями, ще й читали одну і ту ж психологічну літературу. Принаймні ім’я Вільгельма Вундта (1832-1920) і його праця “Grundzuge der physiologischen Psychologie”, датована тим-таки 1893 роком, фігурує і у Фройда, і у Франка. Важливо те, що саму літературу критику Франко зараховує до дисциплін *психологічних*. Учений писав: „Літературна критика мусить бути, по нашій думці, поперед усього естетична, значить входить в обсяг психології...” [8].

Аналогії. Неможливо стверджувати, що Франко і Фройд мали однакове розуміння природи людської свідомості, її механізмів та структури, але можна провести кілька аналогій. Так, для розуміння несвідомих глибинних процесів психіки Фройд почав застосовувати метод „*вільних асоціацій*”. Франко, якого цікавив не медичний, а філологічний бік справи, говорить про *поетичну асоціацію* ідей. Дуже схожим (хоча й не тотожним) до Фройдового було Франкове розуміння *структури психіки*. Базуючись на праці Макса Дессуара „Подвійне Я” („Das Doppel-Ich”), письменник погоджувався, що психіка людини дворівнева: у ній є так звана «верхня свідомість» і „нижня свідомість”, тобто сфера безсвідомого. Фройд же, як відомо, виділяв три рівні: Я, Воно і Над-Я. Над-Я є контролером, цензором думок і бажань, свого роду репресуючим органом. Франко ж, на відміну від Фройда, цю функцію залишав за верхньою свідомістю. Він писав: „розуміється, що ті враження, засипані в нижній свідомості виходять наверх тоді, коли верства верхньої свідомості сезне чи то хвилево, у сні, чи назавсідги в тяжкій хворобі” [8].

Порівнювати психологічні концепції Франка і Фрейда на всіх рівнях позбавлене сенсу. Адже кожен з них переслідував власну наукову мету. Для нас важливо те, що **типологічні збіги** між їхніми підходами роблять очевидним той психологічний (а іноді навіть психопатологічний) дискурс, який був поширений наприкінці ХХ століття.

Інтерпретації. Зрозуміло, що найцікавіше питання, яке може виникнути під час дослідження життєвих і творчих аналогій Фрейда і Франка – це звичайно ж питання про можливість психоаналітичної інтерпретації творчості самого Франка.

Ні для кого не секрет, що Фрейд стверджував: причина багатьох психічних хвороб і проблем людини корениться в її **статевій** сфері. У деяких творах Франка дискурс **статі** є більш ніж виразний. Згадати хоча б драму „Украдене щастя”, яка починається словами з пісні:

*Ой там за горою та за кремінною
Не по правді живе чоловік з жоною.
Вона йому стелить білу постеленьку,
А він їй готує дротяну нагайку
Біла постеленька порохом припала
Дротяна нагайка біле тіло рвала
Біла постеленька порохом присіла
Дротяна нагайка кров'ю обкипіла.*

Або повість „Великий шум”, де фігурує лист дочки пана Суботи, в якому героїня в подробицях описує батькові свою першу шлюбну ніч, що радше нагадує жорстоке садистське зґвалтування.

Прояви садизму зустрічаємо і у так званих дитячих оповіданнях Франка („Отець-гуморист”, „Оловець”), а також в романі „Перехресні стежки”, де інструктор Стальський жорстоко знущається над котом, а через багато років – над своєю дружиною. Знущання учителів над дітьми в гімназіях описано у Франка в подробицях і деталях. Це не може не пригадати нам відому працю Фрейда „Дитину б'ють. До питання про походження статевих збочень” [9]. Розвиток садизму і мазохізму віденський психоаналітик пов'язував саме з фантазіями побиття дитини і з відчуттям задоволення, яке при цьому виникає. Така фантазія, на його думку, з'являється дуже рано, ще перед школою. Пізніше – під час споглядання побиття учителем учня – вона підсилюється. Коли ж в старших класах побиття припиняється, його вплив замінюється враженнями від читання відповідних творів (типу „Хижка дядька Тома”), або власною художньою творчістю. Фрейд пише, що фантазія „дитину б'ють” супроводжується інтенсивним почуттям задоволення.

Цікаво те, що коли дитячі оповідання з'явилися в російському перекладі з біографією їх автора, де зазначалося, що очевидно у самого Франка було важке дитинство, письменник рішуче заперечив це. Він зазначав, що його твори мають „попри автобіографічну основу все-таки переважно **психологічне** та **літературне**, а не історичне та автобіографічне значення”. З одного боку, таку позицію можна було б назвати фрейдівським терміном „запирання”, „заперечення”, коли особа заперечує певні значення, які надаються подіям. Бо ж в оповіданні „Отець-гуморист” Франко писав дослівно так: „...я нікому не жалувався, нікому не говорив про те, що діялося в класі, але пам'ять тих огидних сцен, що тяглися день по день цілий рік, врзались дуже глибоко в мою душу. Тямлю, що скоро було коли знайду хвилину вільного часу, бере прут, запахуюся десь у бур'ян і січу, січу всі листочки, всі бадилі” [7, 298]. Можна лише здогадуватися, якими фантазіями головного героя супроводжувалося таке побиття рослин у бур'янах.

Прикметно, що деякі твори Франка про побиття дітей належать до раннього періоду (наприклад „Оловець”, 1879), а деякі написані зрілим Франком (наприклад, „Отець-гуморист”, 1903). В обидвох творах є сцена побиття учителем хлопчика прутом перед класом. Різниця між цими двома оповіданнями, які розділяють 24 роки, полягає в тому, що в ранньому тексті оповідач зосереджується на своїх **власних** відчуттях під час споглядання побиття: „Крик Степана прошиб мені груди. Холодний піт обіляв мене цілого. Я виразно чув біль, острий біль від різки, чув його на цілім тілі і так живо, що всі мої мускули мимоволі корчилися і тремтіли” [6, 79]. В той час, як в пізньому оповіданні розповідач зосереджується

на відчуттях **учителя**: „о. Телесницький кинувся щосили бити бучком по голому тілу. Зараз за першим ударом Волянський крикнув страшенно. О.Телесницький зупинився. Він смакував сей крик болю і не міг здержати себе, щоб не зажартувати...” [7, 304].

Важко сказати, чи можна за цими творами здійснювати інтерпретацію свідомості їх автора, але цілком очевидно, що в наведених фрагментах представлено психологічні зразки мазохізму і садизму. Очевидно, що зіставлення біографій Фрейда і Франка актуалізують тему психоаналізу Франкової творчості.

Література

1. Горак Роман. Іван Франко. – Кн. 1. Рідна школа. – Львів: Місіонер, 2000.
2. Горак Роман. Іван Франко. – Кн. 2. Цілком нормальна школа. – Львів: Місіонер, 2001.
3. Горак Роман. Іван Франко. – Кн. 3. Гімназія. – Львів: Місіонер, 2000.
4. Горак Роман. Іван Франко. – Кн. 4. Університет. – Львів: Місіонер, 2000.
5. Горак Роман. Іван Франко. – Кн. 5. – Не пора! – Львів: Місіонер, 2000.
6. Франко І.Я. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 15. – К.: Наукова думка, 1978. – 413 с.
7. Франко І.Я. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 21. – К.: Наукова думка, 1979. – 504 с.
8. Франко І.Я. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 31. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 45-119.
9. Фрейд Зигмунд. “Ребенка бьют”: к вопросу о происхождении сексуальных извращений //Венера в мехах: Сборник /Составл. и пер. А. В. Гараджи, ред. А. Т. Иванов. – М.: РИК “Культура”, 1992. – 380с.
10. Jones Ernest. The life and work of Sigmund Freud. Edited and abridged by Lionel Trilling and Steven Marcus, with an introd. by Lionel Trilling. – Garden City, N.Y., Doubleday, 1963. – xxiv, 532 p.
11. On Freud’s “A child is being beaten” /edited by Ethel Spector Person for the International Psychoanalytical Association. New Haven, Conn. : Yale University Press, 1997. – xxv, 199 p.